

**Марчук О. О., к.пед.н., доцент** (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

## **ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО ОСВІТУ НА ВОЛИНІ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ**

***Анотація.** У статті досліджено архівні матеріали Рівненського, Волинського та Житомирського обласних архівів, які відображають специфіку навчально-виховного процесу в школах Волині у кінці ХІХ – на початку ХХ століття, розкрито, що архівні матеріали подають відомості про кількість навчальних закладів, їх учнів, місце розташування, матеріально-технічну базу шкіл, методiku викладання, запропоновано шляхи використання проаналізованих відомостей у навчально-виховному процесі.*

***Ключові слова:** архів, матеріал, навчання, виховання, викладання.*

***Аннотация.** В статье исследованы архивные материалы Ровенского, Волынского и Житомирского областных архивов, отражающие специфику учебно-воспитательного процесса в школах Волини в конце ХІХ – начале ХХ века, раскрыто, что архивные материалы представляют сведения о количестве учебных заведений, их учеников, местоположение, материально-техническую базу школ, методику преподавания, предложены пути использования проанализированных сведений в современном учебно-воспитательном процессе.*

***Ключевые слова:** архив, материал, обучения, воспитания, преподавания.*

***Annotation.** In the article the archive materials about the specifics of the educational process in Volyn schools of the end of 19 – the beginning of 20-th century of Rivne, Volyn and Zhytomyr regional archives are studied. It is explained that the archives provide information about the number of schools and their pupils, location, material and technical base of schools, teaching methods. The ways of using the analyzed information in the today educational process are presented.*

***Keywords:** archive material, up-bringing, education, teaching.*

У роки розбудови освіти незалежної України постала необхідність вивчення та узагальнення регіонального педагогічного досвіду із метою його подальшого впровадження у практику шкіл сьогодення, що передбачено нинішніми діючими нормативно-правовими документами. Зокрема, у Національній доктрині розвитку освіти написано, що «державна

повинна забезпечувати збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови» [1]. Оскільки у другій половині XIX – на початку XX ст. на території Волині розгорнули активну діяльність різноманітні навчальні заклади, просвітницькі установи, громадські товариства, то їх педагогічні здобутки повинні бути належно вивчені, об'єктивно оцінені та представлені до впровадження сучасними педагогами.

**Проблему становлення освіти** у волинському регіоні в кінці XIX – на початку XX ст. вивчали такі науковці: Ю. Агапов [2], Н. Бовсунівська [3], О. Городецька [4], Г. Махорін [5], І. Тимочко [6]. Українськими дослідниками проаналізовано розвиток приватної освіти на Волині, здійснено ретроспективний погляд на висвітлення питання національно-патріотичного виховання на сторінках тогочасних волинських часописів, пояснено роль провідних діячів православних братств Волинської губернії у збереженні духовно-моральних традицій виховання тощо.

**Мета статті** – дослідити маловідомі документи про освіту Волині у кінці XIX – на початку XX ст., які зберігаються в архівах Рівненської, Житомирської та Волинської областей, та запропонувати шляхи використання педагогічних здобутків тогочасних волинських освітян у сучасному навчальному процесі ВНЗ.

**Велика кількість документів** про діяльність освітніх та культурних установ волинського регіону зберігаються у обласних архівах Волинської, Житомирської та Рівненської областей. Важливим для сучасних істориків педагогіки є фонд 540 «Шкільний інспекторат у м. Володимир Володимирського повіту» (1921) Рівненського державного обласного архіву, у якому представлено статистичні дані про навчальні заклади Володимирського повіту початку XX століття, відомості про журнали, що видавалися кураторіумом Волинського шкільного округу.

Вагому інформацію містить фонд 248 «Шкільний інспекторат у м. Рівне» (1921–1938 рр.), де зібрано циркуляри та розпорядження кураторіуму Волинського шкільного округу, протоколи засідання педагогічних рад шкіл, екзаменаційні роботи учнів приватної коєдукаційної гімназії м. Рівне. Наприклад, серед документів фонду 505 «Початкова двокласна школа в с. Квасилів Рівненського повіту» (1920–1929 рр.) подано вказівки попечителя Волинського шкільного округу та Рівненського шкільного інспектора, звіти про організацію початкових шкіл, таблиці успішності та класні журнали.

Важливі відомості про діяльність окремих навчальних закладів (кількість учнів, їх соціальний статус, успішність, матеріальну базу шкіл, методи і прийоми навчання) подають такі фонди Рівненського архіву: фонд 215 «Рівненське реальне училище» (1872–1925), фонд 568 «Рівненська жіноча гімназія» (1900–1925), фонд 569 «Рівненська чоловіча гімназія» (1916), фонд 646 «Дубенська чоловіча гімназія» (1916), фонд 555 «Острозька

чоловіча гімназія» (1908–1911), фонд 13 «Квасилівське двокласне сільське училище» (1899–1915), фонд 253 «Публічна початкова школа II ступеня імені Сенкевича в м. Рівне» (1933), фонд 543 «Коедукаційна гімназія із польською мовою викладання єврейського батьківського товариства «Освіта» в м. Рівне (1921–1928)».

У Рівненському архіві у фонді 476 «Волинське українське об'єднання в м. Рівне» (1930–1938) зібрано відомості та статuti товариств «Рівненський боян», «Союз сільської молоді», «Український спортивний клуб», об'яви про проведення членами Волинського українського об'єднання концертів, ювілейних дат, заходів, приурочених 120-тю із дня народження Т. Шевченка та 10-ю заснування Рівненської гімназії.

Фонд 5 державного архіву м. Рівне подає відомості про освітню діяльність «Союзу українок» упродовж 1926–1938 рр. У описах фонду містяться статут товариства, протоколи засідань, матеріали про відкриття осередків у містах і селах Рівненщини. Особливості просвітницької роботи українського клубу «Рідна хата» розкривають дані, наведені у документах фонду 481 «Український клубу «Рідна хата» (1932–1934).

Просвітницьку діяльність молодіжних організацій Волині описано у документах фонду 188 «Повітовий союз сільської молоді у м. Рівне» (1921–1936). У ньому зібрано розпорядження про залучення молоді до проведення свята обжинок, організацію навчальних екскурсій для дорослих і дітей територією Волині, звіти голів про освітньо-культурну діяльність філій товариства, відомості про роботу конференцій вчителів, листування керівництва із шкільним інспектором про організацію масової культурно-просвітницької та спортивної роботи серед молоді.

Матеріали фонду 184 «Правління Волинської окружної спілки» (1926–1939) уміщують постанови, розпорядження та інструкції Головного та Волинського правлінь, правила вступу і програми занять у педагогічних закладах Волинського Воеводства, рецензії інспекторів на відвідані уроки.

У Житомирському державному обласному архіві матеріали про діяльність освітніх установ уміщено у наступних фондах: фонд 72 «Житомирська 1чоловіча гімназія» (1886–1916), фонд 73 «Житомирська 2-чоловіча гімназія» (1894–1917), фонд 74 «Житомирська Маріїнська жіноча гімназія (1891–1915), фонд 560 «Товариство «Волинська Просвіта» м. Житомира» (1907–1929).

У Волинському державному обласному архіві також зібрано матеріали про становлення освіти в регіоні в кінці XIX – на початку XX століття. Зокрема, відомості про діяльність бібліотек «Просвіти» зібрано у фонді 309 «Луцька «Просвіта», заяви жителів та дозвіл староства на відкриття бібліотек-читалень за 1925–1928 рр. уміщає фонд 389 «Діяльність бібліотек» (1925–1929).

Зазначені матеріали архівів доцільно використовувати сучасними вчителями та викладачами у навчально-виховному процесі шкіл та ВНЗ. Зокрема, на уроках історії України, всесвітньої історії, рівнезнавства, історії рідного краю, народознавства, української літератури. Викладачі вищих навчальних закладів повинні використовувати історичні документи при викладанні таких курсів, як: «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Теорія та методика виховання», «Дидактика». Доречною є робота із архівами під час проведення спецкурсів, об'єктом яких є вивчення становлення освіти у певному регіоні, адже, як зазначив історик М. Ясінський, «велика увага в навчальному процесі повинна бути звернена на пропаганду історії рідного краю мистецькими засобами, застосування історичних артефактів за межами навчального приміщення» [7, с. 5]

Аналіз архівних матеріалів засвідчив, що при вивченні історії освіти Західної України доцільно звертати увагу студентів на те, що на початку ХХ ст. на Волині освітня політика зводилася до того, щоб охопити навчанням усіх дітей. Відповідно до цього, у наказі інспектора М. Калачіва наголошено на необхідності приймати до початкових училищ тих, хто не володів грамотою: «Необхідно посилити набір неписьменних дітей, оскільки неграмотні діти іноді зовсім не потрапляють до школи» [8, с. 1].

Багато архівних матеріалів подають відомості про методику викладання у школах церковного співу. Зокрема, у 1909 р. Житомирський повітовий Наглядач за церковнопарафіяльними школами священик В. Михалевич видав розпорядження щодо урізноманітнення занять релігійним співом у початкових класах. Згідно розпорядження, вчителі повинні були використовувати різні вирази, навчати учнів виконувати окремі музичні твори, ознайомлювати із музичною термінологією, навчати правильно відповідати на запитання, що пов'язані з інтерпретацією музичних творів. У своєму документі В. Михалевич наказував залучати дітей до богослужінь у церкві: «Прошу потурбуватися про те, щоб діти усіх шкіл співали в церкві, а якщо вони не зуміють відразу співати усе, то щоб співали хоча б основні Піснопіви» [9, с. 55].

Під час опрацювання архівів міст Житомира, Луцька та Рівного встановлено, що вище керівництво шкіл та місцеві органи самоврядування застосовували у церковнопарафіяльних закладах здоров'язбережувальні технології. Наприклад, у 1909 р. видано наказ Управління губерньського земства щодо припинення поширення інфекційних хвороб серед школярів. Завідувачам прицерковних шкіл було направлено документ такого змісту: «Для попередження виникнення інфекції у тих селах, де спалахують інфекційні хвороби (скарлатина, віспа, дифтерія, черевний тиф), заняття в школах скасовувати, і про це доповідати в повітове управління для проведення заходів щодо припинення поширення епідемії» [10, с. 122]. Окрім того, як свідкують архівні джерела, вчителі церковнопарафіяльних

шкіл завчасно готувалися до опалювального сезону (влітку заготовляли дрова, перевіряли справність печей), провітрювали класні кімнати, стежили, щоб діти приходили на заняття чистими, забезпечували школярів питною водою тощо.

У процесі вивчення історії освіти варто враховувати той факт, що волинське духовенство сприяло виникненню та функціонуванню навчальних закладів різних типів. Робота із архівними матеріалами засвідчує, що на розвиток освіти духовенство регіону жертвувало значні кошти: «У Волинській єпархії, де не було змоги виділяти кошти із церковних прибутків на духовно-навчальні заклади єпархії, духовенство пожертвувало на користь останніх 10 000 крб. із асигнованого йому на 1866 р. одноразової допомоги у розмірі 30 000 крб.» [11, с. 563].

В архівах зберігається велика кількість матеріалів про діяльність просвітницьких організацій початку ХХ століття, зокрема «Союзу українок». Метою останнього була активізація жіноцького руху, підвищення їх освітнього рівня та суспільної праці.

У статуті товариства, який зберігається в Рівненському обласному державному архіві, пояснено, що «ціллю об'єднання була просвітницька, економічна та товариська організація волинського жіноцтва» [12, арк. 1-г].

Позитивним аспектом діяльності просвітницьких організацій Волині вважаємо проведення масових заходів для бідних родин. Згідно архівних даних, члени «Рідної хати» щороку влаштовували свято Різдвяної ялинки для дітей із бідних сімей. Наприклад, у 1934 р. до Президії ялинкового комітету для бідного православного населення в Рівному від товариства «Рідна хата» було надіслано лист такого змісту: «У Рівному 21 січня цього року для бідних дітей православного віроісповідання улаштовується ялинка. В зв'язку із вище поданим, прошу надіслати списки українських родин бідного стану» [13, арк. 6].

**Аналіз архівних матеріалів** засвідчив, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на території Волині відбувалися значні зрушення в галузі освіти. Зокрема, відкривали нові навчальні заклади, створювали нові методики викладання, авторські підручники, до просвітницької роботи долучалися представники інтелігенції та місцевого духовенства.

Педагогічний досвід волинських освітян, представлений в численних матеріалах архівів, сьогодні повинен бути належно систематизований та впроваджений у навчально-виховний процес за такими напрямками: підтримка створення нових навчальних та просвітницьких центрів для дітей і молоді (особливо у сільській місцевості); вироблення новітніх методик викладання із урахуванням технічних досягнень та запитів епохи; залучення меценатів до просвітницької діяльності; пропагування кращого педагогічного досвіду минулого серед студентської молоді, вчителів та викладачів сьогодення.

**1.** Національна доктрина розвитку освіти. [Електронний ресурс] / Режим доступу : info-library.com.ua. – Дата використання – 22.03.2017. **2.** Агапов Ю. Ю. Становлення і розвиток приватної освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Агапов Юрій Юрійович. – Житомир, 2011. – 20 с. **3.** Бовсунівська Н. М. Розвиток шкільної музичної освіти на Волині (кінець XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бовсунівська Наталія Миколаївна. – Житомир, 2004. – 231 с. **4.** Городецька О. Ретроспективний погляд на висвітлення питання національно-патріотичного виховання на сторінках часопису «Рідна школа» у першій половині XX ст. / О. Городецька // Освітні інновації : філософія, психологія, педагогіка : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 3 грудня 2014 р. : у 4 частинах. – Суми : Мрія, 2014. – Ч. 4. – С. 7–11. **5.** Махорін Г. Нариси з історії освіти на Житомирщині. Монографія. / Г. Махорін, О. Дудар, Ю. Мамехін. – Житомир : Полісся, 2014. – 196 с. **6.** Тимочко І. Роль провідних діячів православних братств Волинської губернії у збереженні духовно-моральних традицій виховання / І. Тимочко. // Наукові записки. Серія «Психологія та педагогіка». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 21. – С. 160–171. **7.** Ясінський М. М. Шкільний курс «Рідний край» та методика викладання / М. М. Ясінський. – Рівне : видавництво МЕНУ, 2015. – 102 с. **8.** Інструкція про правила прийому дітей в початкові училища, про організацію листування початкових шкіл Росії і листування з Інспектором народних училищ 3-го району Волинської губернії щодо організаційних, фінансових, господарських та інших питань. – ДАРО, ф. 13, оп. 1, спр. 15, 46 арк. **9.** Розпорядження єпархіального начальства завідувачам церковнопарафіяльними школами Житомирського повіту // Волинські Єпархіальні Відомості. – 1909. – Частина офіційна. – № 5. – С. 55. **10.** До відома в. о. завідуючих церковними школами Житомирського повіту // Волинські Єпархіальні Відомості. – 1909. – Частина офіційна. – № 10. – С. 122. **11.** Витяг із звіту обер-прокурара Святішого Синоду по відомству православного віросповідання за 1866 р. // Волинські єпархіальні відомості. – 1868. – № 19. – Частина неофіційна. – С. 561–573. **12.** Статут. Протоколи засідань. Лист членам «Союзу Українок» зі Львова. Привітання із Галіції. – ДАРО, ф. 3, оп. 1, спр. 1, 70 арк. **13.** Листування із дирекцією Української гімназії, редакцією журналу «Рідне слово», про надання приміщення та інше. – ДАРО, ф. 481, оп. 1, спр. 1, 12 арк.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.